

Struikelstenenwandeling

“Een mens is pas vergeten als zijn naam vergeten is”

Wandelen door de stad wordt reizen door de geschiedenis

De Duitse kunstenaar Gunter Demnig (*1947) is in 1994 begonnen aan een monumentaal project door kleine stenen aan te brengen op het trottoir voor de huizen waar mensen hebben gewoond die door de nazi's verdreven, gedeporteerd, vermoord of tot zelfmoord gedreven zijn, m.n. joden. Op deze stenen staan hun naam, geboortedatum, deportatiedatum en plaats en datum van overlijden. Gunter Demnig noemt zijn stenen **Stolpersteine** of **Struikelstenen** (Stolpern = struikelen) omdat je erover struikelt met je hoofd en je hart, en omdat je moet buigen om de tekst te kunnen lezen. Over heel Europa zijn inmiddels zo'n 61.000 Stolpersteine gelegd op 1200 plaatsen. Zo krijgt ieder slachtoffer een eigen monument.

In Tilburg zijn tussen 2010 en 2017 achtentwintig steentjes gelegd. Voor 2019 zijn twaalf nieuwe stenen gepland. Deze wandeling (2018) laat u stil staan bij **17 struikelstenen**.

In Tilburg zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog in diverse wijken **Mariabeelden** geplaatst om bescherming af te smeken tegen de gevaren van de oorlog. Behalve de kapel van **Maria Onze Lieve Vrouw ter Nood**, zijn vooral in Tilburg **devotietegels** geplaatst om bescherming te vragen tegen oorlogsgeweld of uit dankbaarheid voor de genoten bescherming van Maria tijdens de oorlog. Deze stenen hebben vaak een beeltenis van Maria. Mevr. Hélène van Kempen inventariseerde de devotietegels in Tilburg. Ze liep daarvoor in 65 wandelingen alle 685 Tilburgse straten binnen de Ringbanen af. In 193 straten zijn devotietegels te vinden, in totaal **463**, waarvan wij er een aantal zullen zien. Ze bevinden zich dus door de hele stad. Ze zijn meestal van terracotta, maar ook vaak prachtig geglazuurd. We zien **10 devotietegels**.

Koningsplein/Paleisringzijde (de vroegere Anna Paulownastraat 6 (naast de Bibliotheek).

Hier woonde Joseph Gompers (1901-1942), zoon van een echte Goudse familie. Hij werd geboren op 14 oktober 1901 en werkte als elektromonteur. Op 31 juli 1942 moest hij zich melden in het werkkamp 'Twilhaar' in Nijverdal. Vandaar is hij op 2 oktober 1942 naar Westerbork overgebracht en naar Auschwitz op transport gesteld en werd om het leven gebracht op 28 februari 1943. Hij was 41 jaar.

Joseph was getrouwd met Paulina Hollander, geboren in Antwerpen op 23 september 1905. Zij werd via het concentratiekamp Vught gedeporteerd en stierf op 11 juni 1943 in Sobibor. Ze was 37 jaar. Hun beide dochters, Anneke (Anna, geboren op 29 augustus 1932) en Marieke (Maria Anna Catharina, geboren op 8 september 1936), werden samen met hun moeder via het concentratiekamp Vught gedeporteerd. Ze werden omgebracht op 11 juni. Anneke was 10 jaar, Marieke 6 jaar.

Anneke is een van de 18 slachtoffers voor wie Openbare Basisschool 'De Vuurvogel' in Tilburg op 22 mei 1997 een plaquette heeft laten maken in een vitrine met een zwerfkei, afgedekt door een glasplaat in de vorm van een halve cirkel. Op de voorzijde van de

zwerfkei staan de namen van vijf joodse kinderen die in het schooljaar 1940/1941 in klas 6 of 7 zaten.

De namen van Anna en Maria Gompers staan vermeld op het Monument voor de weggevoerde Joodse kinderen op het buitenterrein van het Nationaal Monument Kamp Vught.

Voor hen werden op zondag 5 februari 2017 struikelstenen gelegd aan de paleisring.

Langs de Heikese kerk, de oudste Tilburgse katholieke kerk (uit 1829). Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 in Nederland, werd Mgr. Zwijsen de eerste aartsbisschop van Utrecht en bisschop van het bisdom 's-Hertogenbosch. Geen bisschop heeft zo'n invloed gehad op het kerkelijk leven in Nederland als Zwijsen. Hij heeft in Tilburg zowel een congregatie van zusters als van fraters gesticht.

Bij een restauratie in 2006 kwam het beeld van Mgr. Zwijsen bij de kerk in een parkje met een nieuw hek, waarin zijn wapenspreuk is aangebracht: *Mansuete et fortiter* ('Zachtmoedig en sterk').

In 2006 kreeg Tilburg een monument tegen zinloos geweld in dit parkje. Dit kunstwerk in de vorm van een bronzen kabinetkast werd gemaakt door Guido Geelen. In de kast kunnen mensen een herinnering neerleggen.

In de voorgevel van de kerk bevinden zich beelden van de hand van **Henricus Petrus Leonardus (Piet) van Tielraden**. In het midden staat het beeld van de heilige **Dionysius** (3de eeuw), bisschop en martelaar, patroon van Tilburg uit 1896. In de zijbeuken bevinden zich een beeld van **H. Hart** (1897) en **Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart Jezus** (1898).

Oude Markt nr. 9: Gedenkplaqueette ambtenarenverzet

Naast het pand nr. 9 heeft het gebouw van de **afdeling Bevolking van de gemeente** gestaan. Op 25 januari 1944 was dat gebouw het decor van een gewaagde overval, waarbij 105.000 zgn. **Rauterzegels** en 700 lege persoonsbewijzen zijn buitgemaakt door het verzet. De bronzen plaqueette is op 4 september 1982 onthuld door **Huib Simons**, die bij de overval was betrokken. Prof Lou de Jong noemt deze overval in zijn standaardwerk over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog 'een van de grootste wapenfeiten van de Nederlandse illegaliteit'. De zegels waren van essentieel belang om tienduizenden verzetsstrijders en onderduikers in Nederland van valse papieren te voorzien. Naast een knokploeg uit Soest speelden Tilburgse ambtenaren een rol bij het slagen van deze overval. Ondanks dat er tijdens de overval verschillende dingen mis gingen, is er geen enkel schot gevallen en heeft ieder een het overleefd. Ondanks dat de Duitsers de overvallers niet meer konden vinden, lieten ze represailles achterwegen.

Gedachteniskapel O.L.V. ter Nood (buiten)

De kapel komt voort uit toezeggingen, die door twee Tilburgse burgers zijn gedaan tijdens de oorlog. Op 21 oktober 1944 (een week voor de bevrijding) beloofden zij om na de oorlog een kapel te bouwen aan een van de hoofdstraten van Tilburg, toegewijd aan Maria, als Tilburg gespaard zou blijven van de verschrikkingen van de oorlog. Direct na de oorlog stroomt het geld binnen en is in korte tijd het enorme bedrag van 137.000 gulden ontvangen. Op 30 april 1949 wordt een **voorlopige kapel** ingezegend aan de Zomerstraat. De definitieve wordt gebouwd als de saneringsoperaties van de binnenstad zijn afgerond. Op 7 juni 1964 wordt de kapel (Jos Schijvens) door Mgr. Bekkers ingewijd.

Gedachteniskapel (binnen)

1. **glas-in-betonraam** van Daan Wiltschut (1913-1995) Maria strekt haar armen uit over de burgers van Tilburg om hen te beschermen tegen het oorlogsgevaar: draak. Links boven het wapen van Tilburg.
2. **Herdenkingsboek**. In een glazen vitrine ligt een gekalligrafeerd gedachtenisboek, oorspronkelijk van Frans Mandos met de namen van ongeveer 300 inwoners van Tilburg, die tijdens de oorlog zijn omgekomen. De bladzijden worden op datum omgeslagen. Aanvankelijk lag het in de Synagoge aan de Zomerstraat (nu afgebroken). Het gedachtenisboek van Mandos is 2 x gestolen en nu opnieuw gekalligrafeerd door Kees Koster in tweevoud.
3. **Gedenkteken Cobra Pulskens**. Het is een metalen plaquette, die op 27 oktober 1984 is aangeboden aan de gemeente door het 83^e squadron van de Royal Air Force. De afbeelding toont een RAF-vliegtuig en de kapel van St. Michael's Church in Coningsby, waar de **vlag van Cobra Pulskens** wordt bewaard. Haar nichtje gaf die mee – tot ergernis van haar familie – aan nabestaanden van de RAF-slachtoffers. De gedenksteen, die voor haar werd opgericht in het gesloopte gebouw van PW bevindt zich thans in de collectie van het Stedsmuseum. Aan de Diepenstraat is een monument voor haar aangebracht aan haar vm. **woonhuis** (gesloopt).
4. **De buitenlamp bij de uitgang** hing vroeger aan het gebouw in de Zomerstraat waarin de joodse gemeente van 1835 tot 1874 haar synagoge had.

Appartementen Van Boxtel: mooie geëmailleerde tegel met een afbeelding van **Maria van Altijddurende Bijstand**. Purper is een keizerlijke/goddelijke kleur. Deze staat symbool voor de goddelijke natuur. Op de oorspronkelijke icoon draagt Maria een purperen mantel over een blauw onderkleed, want zij is een mens die deel heeft gekregen aan de goddelijkheid van haar zoon. Bij Christus zijn de kleuren juist andersom. In combinatie met het rode, purperen onderkleed betekent dit dat Christus God is, die mens is geworden.

De icoon van Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand is afkomstig van **Kreta**, waar de icoonschilders bekend staan om hun fijnzinnige werkstukken. Uiteindelijk is deze icoon in **Rome** terecht gekomen.

Nieuwlandstraat 48: Het statige huis nr. 48 werd in 1920 gebouwd voor wijnhandelaar Bernard Verbunt. De architect was Jan Stuyt, die met dit pand afweek van het gangbare Modernisme (Amsterdamse school) en een huis ontwierp in de stijl van de grote patriciërshuizen in Amsterdam. Binnen vallen de prachtige salons en grote kamers op en de stijlvolle entree. Een statige trap leidt naar de 1^e verdieping. Het trappenhuis heeft een schitterende glas-in-lood koepel. Het is een **rijksmonument**. De geschiedenis van dit huis is niet alleen van belang door de bekende wijnfamilie die er heeft gewoond, maar mogelijk nog meer door wat hier is voorgevallen tijdens de oorlog. In dit huis werd – terwijl de familie er nog woonde – de Ortskommandant gehuisvest in de twee kamers aan de voorkant van het huis op de 1^e verdieping. Dit huis heeft een cruciale rol gespeeld bij de overval op de afdeling Bevolking om 105.000 Rauterzegels, blanco identiteitspapieren en de nodige zegels en papieren te stelen op 25 januari 1944. Een “knokploeg” uit Soest, waaronder Jan van Zanten, ‘lokte’ ambtenaar Vuijsters naar dit adres, om hem de sleutels van de kluis afhandig te maken. Dat lukte, al moesten ze Vuijsters - na geënceneerd verzet - fouilleren om de sleutel van een cassette te vinden, die hij in een sigarendoosje had verstopt. Mevrouw Verbunt, haar dienstbode en de ambtenaar werden vastgebonden in de badkamer. De aanwezige leden van de KP-ploeg vroegen Mevr. Verbunt pas na

14.00 te reageren naar de politie. Ze hebben elkaar later bevrijd en zich ontdaan van de boeien en de overval gemeld, maar pas nadat de overvallers uit Soest zich ver genoeg uit de voeten hadden gemaakt.

Nieuwlandstraat 43: Maria van Altijddurende Bijstand

Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand is een titel van Maria, die in verband staat met een **Byzantijnse icoon** met dezelfde naam. De icoon is sinds de 15^e eeuw in Rome, maar mogelijk van nog oudere datum. Bij katholieken is deze voorstelling zeer populair. De meeste devotietegels hebben dan ook haar afbeelding. We zullen er dan ook een aantal zien op deze tocht. In de Oosters orthodoxe kerk is dit type Maria bekend onder de naam “Theotokos van de Passie”.

Nieuwlandstraat 42: Maria van Altijddurende Bijstand

Nieuwlandstraat 39: Sterre der Zee, een van de genadebeelden die in Nederland middelpunt zijn van een bedevaart. Het beeld staat opgesteld in de **Mérodekapel in de OLV Basiliek in Maastricht**. De titel is ontstaan door een verklaring van de naam door de H. Hiëronymus. Hij deelde de Hebreeuwse naam Maryam op in ‘Mar’ en ‘Yam’ wat in het Latijn neerkomt op ‘Stilla Maris’ oftewel ‘Druppel der Zee’. Het werd verbasterd tot ‘Stella Maris’: Sterre der Zee.

Nieuwlandstraat 31: vervaagde Maria van Altijddurende Bijstand. Vorige eigenaars hebben mogelijk geprobeerd deze religieuze voorstelling te verwijderen.

Nieuwlandstraat 17: O.L.V. van Altijddurende Bijstand: Een andere naam voor deze ikoon is: ‘**Moeder Gods van het Lijden**’. Daarbij wijst men vooral op de twee engelen die aan weerskanten de werktuigen van het lijden van Jezus in hun hand dragen. De engel links draagt de lans en spons als **voorwerpen van Jezus’ kruisiging**. De engel rechts heeft een **driekruis en spijkers**. Het kindje ziet de martelwerktuigen en verliest van schrik zijn sandaal. De icoon heeft zelfs een eigen **feestdag: 27 juni**.

Rechtsaf Mariastraat

Linksaf Langestraat

Even rechtsaf de Tuinstraat 61 in (nu: Zoete Zaken): Henri Gersons (Tilburg 1890-Bergen-Belsen 1945) en Frida Henriette Gersons-van Embden (Amsterdam 1896-Berlijn 1945). Henri Gersons was een zoon van Levie Gersons, koopman in textielafval, en Leentje de Jonge. Hij was getrouwd met Frida Henrietta van Embden. Voor hen zullen in 2019 stenen worden gelegd.

Terug in de Tuinstraat 85

Op 24 november 2013 werden drie Stolpersteine gelegd voor Salomon Maurits Moerel, Clara Moerel-Visser en Carolina Josina Emma Moerel. Salomon Maurits Moerel (1877-1944) was een joodse huisarts die sinds 1907 een praktijk had in de Tuinstraat 85 in Tilburg. Hij trouwde in 1908 met Adèle Wolf. Zij kregen drie kinderen. Adèle overleed op 19 oktober 1939. Salomon Moerel hertrouwde op 28 april 1942 met zijn huishoudster Clara Visser. In de oorlogsjaren was Moerel penningmeester van de Nederlands-Israëlitische Gemeente Tilburg en lid van de medische- en schooldienst van de Joodsche Raad,

waardoor zijn gezin ‘gesperrt’ was (voorlopige vrijstelling van deportatie). In 1943 is hij samen met zijn vrouw Clara Visser ondergedoken. Kort voor de bevrijding van Tilburg, op 13 augustus 1944, zijn ze alsnog gearresteerd en weggevoerd naar Auschwitz waar zij op 6 september 1944 zijn vergast. Zijn beide zoons die om de hoek ondergedoken zaten, konden ontsnappen en wegvluchten naar de buurman, de slager Roksnoer, waar zij zich verstopten in de grote vriezer en zo konden zij ontkomen.

Bij de Vijfsprong oversteken naar de Openbare Lagere school aan de Korte Schijfstraat

Niet-katholieke (protestantse, socialistische, liberale en joodse) kinderen waren aangewezen op ‘openbaar onderwijs’. Tijdens de oorlog zaten hier joodse kinderen, zoals Helga Deen en haar protestantse vriendin Hanneke Gerritsen uit Oisterwijk. Ook Gerda Blumenstock uit de Blazoenstraat zat hier op school. Zij werd op 8 september 1934 in Rotterdam geboren, op 28 augustus 1942 van haar thuis gedeporteerd naar Westerbork en als zevenjarige om het leven gebracht in het concentratiekamp Auschwitz.

Mevrouw Ans (Johanna Gezina) Ester was haar schoolvriendin.

Bezems was in die jaren schoolhoofd. Hij verborg joodse onderduikers op de zolder en foezelde met de lijsten van joodse scholieren.

In de latere nieuwbouw van Openbare Basisschool 'De Vuurvogel' is op 22 mei 1997 een gedenksteen van een zwerfkei aangebracht. Op de steen staat een herinneringstekst met de namen van vijf joodse kinderen die in het schooljaar 1940/1941 in klas 6 of 7 zaten.

Op last van de bezetter werden joodse leerlingen naar in een lokaal van het St.-Elisabeth-gebouw aan de St. Antoniusstraat ondergebracht.

Rechtsaf Burgerijpad

Plekgedicht (straatpoëzie) van Nick J. Swarth, in opdracht van i.o.v. familie De Hond in 2013 aangebracht. Plekgedichten zijn teksten in de openbare ruimte, speciaal geschreven voor de betreffende locatie en vormgegeven door typograaf Sander Neijns. Het project startte in 2008 en werd afgerond op 12 april 2012.

Linksaf aan het einde van deze straat de Noordstraat in

Weinig mensen weten het, maar Tilburg is ook gebombardeerd in de Tweede Wereldoorlog. Op 10 mei 1940 werd er een bom gegooid op dit huis. Hierbij vielen de eerste slachtoffers die de oorlog zou maken in Tilburg. Er vielen 14 doden, waarvan 7 kinderen tussen de 6 en 13 jaar. Waarschijnlijk was het de bedoeling dat de bom het centraal station zou raken, dat vlakbij het huis staat. Het monument bestaat uit een plaquette met daarop een vliegtuig. Dit vliegtuig stelt het vliegtuig voor dat toen de bom geworpen heeft. De stofwolk stelt de schade voor die de bom heeft aangericht. De glasscherven op de zijkant van de plaquette stellen de schade voor die de bom heeft aangericht. Ook benadrukt deze plaquette het leven van de nabestaanden, dat sinds deze dag nooit meer hetzelfde was als daarvoor.

Aan het einde De Spoorlaan rechtsaf

Rechts naast het station staat de ‘wasknijper’, een monument uit 1965 ter herinnering aan de vele (onder andere joodse) Tilburgers die met de trein of met de bus afgevoerd naar werkkampen en omgekomen. Aan de zijkant van dit monument zit een carillon met een twaalf klokjes. Het carillon heeft een automatisch spelwerk, waardoor elk kwartier een melodie wordt gespeeld. Het klokkenspel weegt 234 kilo.

De tekst op de plaquette luidt:

'MOGE DIT KLOKKENSPEL DE DANKBARE GEDACHTENIS IN STANDHOUDEN AAN DE STADSGENOTEN DIE IN DE STRIJD EN HET VERZET IN DE JAREN 1940-1945 HUN LEVEN OFFERDEN.'

Achter het spoor lag de centrale herstel NS-werkplaats. Het was het eerste grote bedrijf dat zich in Tilburg vestigde dat geen onderdeel was van de textielindustrie.

Willem II-straat 20 Bezoek aan de synagoge (op afspraak)

De kleine joodse gemeenschap in Tilburg heeft haar eerste synagoge in huurhuizen gehad: van 1814 tot 1820 aan de Nieuwe Dijk (nu: Bisschop Zwijzenstraat), van 1820 tot 1835 aan de Jan Aartestraat bij het Ven (nu: Piusplein) en van 1835 tot 1874 aan de Zomerstraat. Daar was ook het schooltje van de joodse gemeente. De buitenlamp van de synagoge bevindt zich nu in de kapel van O.L.V. ter Nood.

De synagoge werd gebouwd in oriëntaalse ('moorse') stijl met hoefijzerbogen. Bij de opening in 1874 werd ook door katholieken in de Willem II-straat massaal gevlagd. Het eerste huwelijk in de nieuwe synagoge vond plaats op 25 januari 1876 tussen Pauline Gersons (1849-1943), een achterkleindochter van de eerste jood in Tilburg, Levi David Hartog. Het interieur van de synagoge werd tijdens de oorlogsjaren volkomen vernield. Het gebouw werd voor andere doeleinden gebruikt en uiteindelijk bestemd als opslagplaats voor in de omgeving geroofde rituele voorwerpen. Na de oorlog werd het Joodse leven in Tilburg hervat, maar na 1960 raakte het synagogegebouw toch snel in verval. De kleine groep die was overgebleven kon het onderhoud van de synagoge niet meer betalen. In 1976 werd het gebouw verkocht aan de gemeente Tilburg die het voor sociale en culturele doeleinden bestemde. De gevelsteen boven de ingang van de synagoge werd verwijderd.

Vanaf dat jaar hield de Nederlands-Israëlitische Gemeente haar diensten in een voormalig schoollokaal aan de Leonard van Vechelstraat. De inventaris uit de Willem II-straat was voor een groot deel meeverhuisd. De in het Hebreeuws gestelde wetsrollen lagen achter slot en grendel. Het duurde een aantal jaren voordat de opheffing van deze gemeente administratief een feit was. Ze werd in 2015 opgeheven en samengevoegd met de Nederlands-Israëlitische Gemeente Breda.

In de tuin van de synagoge vond met een aantal jaren geleden een **Toramantel**, die nu in de gebedszaal in een vitrine ligt.

Sinds 1998 heeft de Liberaal Joodse Gemeente Brabant (LJGB) het gebouw in gebruik.

Doordat de synagoge als orthodoxe synagoge is gebouwd, bezit ze als enige in Zuid-Nederland een **mikwe**, een ritueel reinigingsbad. Een **mezoeza** is aangebracht op de deurpost (mezoeza)

Helga Deentuin

Helga (1925-1943) was een joods meisje, dat met haar vader, moeder en broertje uit Duitsland (Stettin) was gevlucht naar haar familie in Tilburg. Ze kreeg een innige vriendschap met Kees van den Berg. Ze werd afgevoerd naar kamp Vught, waar ze een ontroerend **dagboekje en brieven** schreef, die later het kamp werden uitgesmokkeld en aan haar vriend werden gegeven. Het werd uitgegeven en kreeg onder de titel "**Dit is om nooit te vergeten**" nationale en internationale aandacht. Haar boek gaat over de tijd, die ze doorbracht in het kamp Vught, het dagboek van Anne Frank behandelt de tijd van onderduiken. In de voormalige school aan de Ringbaan

Oost werd voor Helga Deen een **gedenksteen voor gevallen Joodse Leerlingen** onthuld, die later is verplaatst naar het Koning Willem II-college aan de Tatrweg. In de tuin is het plaveisel in de vorm van **Davidsterren**. In 2009 heeft een comité vanuit de Willem II straat het initiatief genomen tot de verwezenlijking van een beeld ter herinnering aan Helga Deen (1925-1943), het Joodse meisje uit Tilburg dat vanuit Kamp Vught brieven en dagboekfragmenten schreef aan haar verloofde Kees. Hiervoor werd samenwerking gezocht met de Liberaal-Joodse gemeente en de gemeente Tilburg.

De Tilburgse beeldhouwster Margot Homan kreeg de opdracht het beeld te vervaardigen en in 2011 was het in eerste versie gereed. **Het beeld kreeg de titel 'Verbondenheid'**. Het kunstwerk symboliseert overleven, jeugd en hoop en is geïnspireerd op het dagboek van Helga Deen.

Op 18 juni werd in de Helga Deentuin, naast de synagoge, **een struikelsteen** geplaatst voor de Tilburgse huisarts Freddie (Alfred Samuel) de Wit (Amsterdam 1911-Auschwitz 1942). Het is de eerste struikelsteen in de tuin naast de synagoge aan de Willem II straat. Hier worden later nog enkele struikelstenen gelegd voor joodse bewoners van de binnenstad wier huis of straat niet meer bestaat. De Wit woonde en hield praktijk aan de Spoorlaan. Daar (nr. 394) staat nu een kantoorgebouw.

Op 5 februari 2017 werden **twee struikelstenen** gelegd voor Herta Gottschalk (Geilenkirchen 1897- Auschwitz 1942) en haar dochter Elise Hollander (Tilburg 1920-Auschwitz 1942). Hun huis stond in de Van Malsenhof 24 (nu Van Grobbendonckstraat). Herta Gottschalk was gescheiden van Salomon Hollander. Zij doken op 28 augustus 1942 onder, maar zij werden spoedig daarna opgepakt en met transport no. 34 vanuit het Franse doorgangskamp Pithiviers gedeporteerd naar Auschwitz.

Willem II-straat 40: woonhuis van **Henricus Petrus Leonardus (Piet) van Tielraden** (Den Bosch 1854 - Princenhage 1934). Hij begon in 1885 een atelier in de Alleenhouderstraat. In 1888 vestigde hij in de Willem II-straat een **atelier voor kerkelijke en profane kunst**. Naast het vervaardigen van vooral heiligenbeelden was hij ook gespecialiseerd in het polychromeren ervan. In de gevel van Willem II-straat 40 bevinden zich allegorische verbeeldingen die aan het kunstatelier herinneren. Zijn vroegste bekende werken in Tilburg zijn het beeld van de **Goede Herder op het kerkhof aan de Laarstraat** (1887) en het reliëf **De vlucht naar Egypte** in het hoofdportaal van de kerk van Sint Jozef op de Heuvel (1890). Later volgden onder meer de **beelden van Sint Dionysius**, het **Heilig Hart** en **O.L. Vrouw van het Heilig Hart** in de **gevel van de Heikese kerk** (1895-1898), zoals we gezien hebben. Hier in het reliëf o.a. een **Piëta**.

Willem II-straat 58 en 62: Maria van Altijddurende Bijstand.

Willem II-straat 90: Moeder van Goede Raad. De kerk van Broekhoven 1 was toegewijd aan Maria, Moeder van Goede Raad. Deze titel kreeg Maria toen zij ooit in een klein Italiaans dorp werd aangeroepen. Het verhaal gaat dat er toen plotseling hemelse muziek uit de kerk heeft geklonken en dat er een wolk was neergedaald op een van de binnenwanden van de kerk. Voor het oog van de mensen trok de wolk weer op waardoor een fresco werd onthuld van de H. Maagd en Kind. Later werden

nog meer wonderen toegeschreven aan deze beeltenis van moeder met kind, die Onze Lieve Vrouw van Goede Raad genoemd werd.

Via de Emmapassage (of Paleisring) naar Oranjestraat

voormalige Oranjestraat 5: Magdalena Hollander (Antwerpen 1881-Auschwitz 1943), Paulina

Hollander (Antwerpen 1883-Auschwitz 1942) en Salomon Hollander (Antwerpen 1885-

Sobibor 1943) Op zondagochtend, 2 augustus 1942 werden katholiek gedoopte joden die niet gemengd gehuwd waren opgepakt. Paulina Jacobs-Hollander was één van hen. Zij woonde in de Oranjestraat 5 in Tilburg.

Paleisring oversteken

Koningsplein (voormalige Anna Paulownastraat 52): Amalia van Adelberg-Hartog (Tilburg 1877-Tilburg 1943) en Sebilla Hartog (Tilburg 1881-Tilburg 1943) Zij zijn in 1943 gevlucht in de dood nadat ze hadden gehoord dat alle Joden Noord-Brabant moesten verlaten.

Herdenkingspark

Alle oorlogsmonumenten zijn in 2017 verplaatst naar het Vrijheidspark (nabij de **Bisschop Zwijzenstraat**). Sinds 2017 is hier de Nationale Dodenherdenking op 4 mei.

Monument Koninklijke Nederlandse Brigade Prinses Irene. Dit was het centrale oorlogsmonument in Tilburg, waar ieder jaar de herdenkingsbijeenkomst plaatsvond. In 1977 is het monument naar het centrum verplaatst. In 2017 naar dit park Het stond oorspronkelijk aan de Ringbaan Zuid in de wijk Broekhoven, waar tijdens de bevrijding het hevigst is gevochten. Het werd 10 jaar na de Bevrijding op 27-10-1955 **onthuld door Prinses Irene** en is van Baron Speyart van Woerden. De Irenebrigade heeft een belangrijke rol gespeeld bij de gevechten aan de zuidzijde van de stad. Toen de Schotten op 27 okt. 1944 de stad introkken, had de Irenebrigade opdracht gekregen naar een verzamelplaats in België te trekken. Bij de daadwerkelijke bevrijding op 27 okt. was slechts een kleine groep van de brigade betrokken. Het waarom van deze beslissing is altijd een raadsel gebleven. De erkenning voor hun inzet komt echter wel tot uiting door dit monument. Op de sokkel van het monument staat ook een Antilliaanse bevrijder vermeld.

Monument Scotland the Brave: De 15th Scottish Division, onder bevel van **Sir Collin M. Generaal-Majoor Barber** (1897 - 05-05-1964), heeft een hoofdrol gespeeld bij de bevrijding van Tilburg op 27 oktober 1944. Generaal Barber valt met zijn divisie de Duitsers aan op drie fronten: de Royal Scottish Fusiliers via Koningshoeven, Cameronians Men Glasgow Highlanders over het kanaal aan de Bosscheweg en King's Own Scottish Borderers en de Royal Scots via Broekhoven. De Scottish Guards bivakkeerden op een terrein aan de Bosscheweg tussen Tilburg en Berkel-Enschot. De divisie maakte, net als de Prinses Irenebrigade, deel uit van het 2e Britse leger onder generaal Dempsey.

In Moergestel staat een bronzen beeld van **Sir Collin Barber**, dat eveneens door de Schotse divisie werd bevrijd.

Het bronzen beeld van de Schot met doedelzak werd vervaardigd door **Frans Broers**. De voorman van de "Dutch Pipes and Drums" stond model voor het beeld.

Op 27 oktober 1989 werd het monument onthuld, 45 jaar na het einde van de oorlog in Tilburg, nadat duidelijk was geworden, dat Tilburg niet uitsluitend was bevrijd door de Prinses Irenebrigade.

27 oktober is ook de geboortedag van Peerke Donders.

Door de band met de Schotse bevrijders heeft Tilburg ook een prachtige eigen Schotse ruit, **de Tilburg tartan** en de **Tilburg hunting tartan**.

Indiëmonument. Sinds 2017 staat dit monument hier in het bevrijdingspark het stond aanvankelijk in de Gerard van Swietenstraat. Het is door architect en beeldend vormgever ir. André M. Doevendans (1927 - 2002), zelf ook Indië-veteraan, gemaakt als herdenkingsmonument voor de 60 Tilburgse militairen die in Oost Nederlands-Indië zijn gesneuveld tussen 1945 en 1962. Het is op 19 mei 2001 onthuld door mevrouw M. Spoor, weduwe van **generaal Simon Spoor**, vanaf 1946 bevelhebber van de landstrijdkrachten in Nederlands-Indië. Het monument is in 2001 overgedragen aan de gemeente Tilburg.

Het monument ziet eruit als een **crèmekleurig Indisch huisje**. Het is gemaakt van beton en heeft een donkerrode rand langs het dak. Het huisje is bijna twee meter hoog en vijf meter breed en staat op een verhoging van geglazuurde, paarse bakstenen die een Indische veranda voorstellen. In het midden van het huisje zijn drie bronzen plaquettes aangebracht, en aan weerszijden zijn vier bronzen panelen. Op de bovenste plaquette staan de kaart van Indonesië, het wapen van Tilburg en de kaart van Nederland. Op de middelste plaquette staat het **Ereteken voor Orde en Vrede**, dat herinnert aan de onderscheiding die Nederlandse soldaten ontvingen voor hun inzet in het voormalige Nederlands-Indië. Op de onderste plaquette staat:

'MET RESPECT HERDENKEN WIJ DE
IN NEDERLANDS - OOST - INDIË
OMGEKOMEN TILBURGSE MILITAIREN'

Het monument is licht gebogen zowel horizontaal als verticaal. Dit symboliseert omarming en bescherming. Op de veranda is een bloembak over de gehele lengte aangebracht.

Op 27 okt. 2008 is in de **Noordstraat** onder grote belangstelling een plaquette onthuld aan het huis nr. 59 om te gedenken, dat hier op 10 mei 1940 rond 16.30 u. een brisantbom van 50 kg. de eerste slachtoffers van de oorlog maakte in Tilburg. Een kopie is opgericht in dit park. De bom was waarschijnlijk bedoeld voor het Tilburgse station, dat op een aantal tientallen meters werd gemist! De plaquette is uitgevoerd in brons door kunstenaar Mieke Engering. De puntige glasscherven symboliseren de verwoestingen van de oorlog en de versplinterde levens van de nabestaanden. Tussen de glasscherven door werp je een blik op het verleden. De vrijwel wolkenloze hemel met daarin die ene Stuka, die zoveel ellende heeft veroorzaakt. Het bronzen reliëf laat de Duitse jachtbommenwerper zien, die net zijn dodelijke lasding heeft afgeworpen, zichtbaar gemaakt door de stofwolken. Stilstaand voor deze plaquette zie je jezelf versplinterd, zoals pijnlijke gebeurtenissen in je leven je kunnen raken.. Verleden en heden raken hier elkaar.

Het monumentje is geadopteerd door de leerlingen van basisschool De Elzen. Een van de toenmalige bewoonsters was wegens de meimaand naar de Hasseltse Kapel en vond haar huis terug in puin.

Het monument '**De Zwerfkei**' werd aan de Coba Pulskenslaan opgericht ter nagedachtenis aan deze verzetsstrijdster en aan drie geallieerde piloten die op 9 juli 1944 in haar huis door de bezetter werden gearresteerd en gefusilleerd.

De namen van de drie slachtoffers luiden:

Roy Edward Carter, Jacques Stewart Nott en Ronald Arthur Walker.

Jacoba Pulskens (1884-1945) is een bekende figuur uit het Tilburgse verzet. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bood zij onderdak aan joden, verzetslieden en gestrande geallieerde piloten. Bij dit gevaarlijke verzetswerk kreeg zij hulp van haar broer Klaas, de burens en het kruideniersechtpaar Anna en Sjef van Eerdewijk dat de onderduikers van distributiebonnen voorzag. Op 8 juli 1944 vroeg stadsgenote Leonie van Harssel aan Coba of zij vijf piloten in huis wilde nemen, die vervolgens via een ontsnappingsroute door België en Frankrijk (de zogeheten 'escape-lines') naar het vrije Engeland zouden terugkeren. Terwijl de Australiër Knott, de Canadees Carter en de Engelsman Walker al spoedig arriveerden, waren de andere twee nog onderweg uit de richting Eindhoven. In Moergestel vielen deze piloten bij een Duitse controle door de mand doordat ze geen Nederlands spraken. Bij een van de begeleiders werd een briefje met het adres van Coba Pulskens gevonden.

De volgende dag (zondag 9 juli 1944) drong een overvalcommando van de Gestapo Pulskens' huis aan de Diepenstraat binnen. In strijd met de regels van het oorlogsrecht werden de drie ondergedoken piloten niet krijgsgevangen genomen, maar terstond in de keuken en de achtertuin doodgeschoten. Coba moest er een laken overheen leggen, maar ze bedekte de lichamen met de Nederlandse vlag. De 60-jarige Pulskens werd gearresteerd en op transport gesteld naar Ravenbrück, een concentratiekamp voor vrouwen. In februari 1945 werd zij hier vergast. Volgens overlevenden had de verzetsvrouw vrijwillig de plaats ingenomen van een moeder met kinderen, in de hoop daardoor hun levens te redden. Ook Leonie van Harssel werd gearresteerd en naar Ravenbrück gedeporteerd. Zij heeft de verschrikkingen van het kamp overleefd. De stoffelijke overschotten van de gefusilleerde piloten zijn nimmer teruggevonden. Vermoedelijk werden ze naar Vught overgebracht om gecremeerd te worden.

Het monument is onthuld op 27 oktober 1984.

In Nederland begon de oorlog met een laffe inval op 10 mei 1940. Het zwakke leger hield slechts een paar dagen stand. Bijna 5 volle jaren had ons land te lijden onder de Duitse bezetting. Op 5 mei 1945 werd het land bevrijd. Tilburg werd bevrijd op 27 oktober 1944, de geboortedag van Peerke Donders.